

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Niçin Farsça Yazdı? Tarihî ve Sosyolojik Arkaplan

Öz: Komşu iki dilin, Türkçe ve Farsçanın tarihi ilişkisi ve yakınlığı sebebiyle, bu iki dilden herhangi birini konuşan pek çok şahıs, ana dili dışında bu komşu dil ile de eserler meydana getirmiştir. Fars asıllı bazı yazarlar Türkçe eserler oluştururken, Türk asıllı birçok müellifin de Farsça pek çok eser meydana getirdiği görülmektedir. Ne var ki ana dili Farsça olan Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Türkçe konuşan bir toplum içinde yaşamasına karşın onlara Farsça hitap etmiştir. Onlara kendi dillerinden farklı bir dilde hitap etmiş olmasına rağmen Mevlânâ'nın görüş ve düşünceleri Türk halkı tarafından anlaşılmış ve benimsenmiştir. Bir paradoks gibi duran bu hususun sebepleri nelerdir? Mevlânâ Celâleddîn Rûmî Türk halkına Türkçe seslenmek yerine niçin Farsça seslenmeyi tercih etmiştir? Bu durumun pek çok sebepleri vardır. Belh şehrinin tarihi arkaplanı, Farsça ve Türkçenin serüveni, Farsça eserlerin özellikle tasavvuf dilini domine ettiği gibi. Bu makalede tüm bu hususlar ve sorular tartışmaya açılmıştır

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Mevlânâ, Ana Dil, Türkçe, Farsça.

Necdet
ŞENGÜN*

Why Did Mawlana Jalal al-din al-Rumi Write in Persian? Historical and Sociological Background

Abstract: Due to the historical relationship and closeness of the two neighboring languages, Turkish and Persian, many people who speak either of these two languages have also created works in this neighboring language apart from their mother language. While some authors of Persian origin create Turkish works, it is seen that many authors of Turkish origin create many works in Persian. However, Mawlana Jalal al-din al-Rumi, whose mother language is Persian, addressed them in Persian despite living in a Turkish-speaking society. Although he addressed them in a language different from their own, Rumi's views and thoughts were understood and adopted by the Turkish people. What are the reasons for this issue that seems like a paradox? Why did Mawlana Jalal al-din al-Rumi prefer to call the Turkish people in Persian instead of Turkish? There are many reasons for this situation. The historical background of the city of Balkh, the adventure of Persian and Turkish, the dominance of Persian works, especially the Sufi language. In this article, all these issues and questions are opened for discussion.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Mawlana, Mother Language, Turkish, Persian.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı. E-Posta: necdet.sengun@deu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8352-6910>.

Giriş

13. yüzyılın başlarında, bugünkü Kuzey Afganistan taraflarından Anadolu topraklarına gelen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Fars dili ile, Türkçe konuşan Türk halkına hitap etmiş, o günden bugüne, asırlardır, Farsça yazmış olduğu eserler üzerinden, düşünceleri takip edilmeye devam etmiştir. İlk bakışta paradoksal bir hâl arz eden bu hususun sebepleri ve sonuçları üzerine filolojik, tarihî (siyasî-ideolojik) ve sosyolojik kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Zirâ bu çalışmalarda; Farsça ile Türkçe'nin dil tarihi, dil tarihine de yansıyan bir Türk-İran siyasî-ideolojik çekişmesi – ki bu siyasî-ideolojik çekişmeden kastımız mezhep farklılığından doğan çekişmelerden ziyade, İslam dünyasının liderliğini domine etme yönündeki çekişmelerdir – ve Türklerin İslam ile müşerref olmasıyla birlikte ne gibi sosyolojik dönüşümler yaşadıkları gibi hususlar masaya yatırılmalıdır. Belki tüm bunlar yapıldıktan sonra, Mevlânâ'nın, kendisiyle aynı dili konuşmayan bir topluma nasıl bu kadar etkili hitap edebildiğini değerlendirme imkanı bulmuş olacağız.

Diğer taraftan Hz. Mevlânâ'nın Farsça söylemiş ve yazmış olması onun milliyeti meselesini de kuvvetli bir şekilde gündeme getirmiştir. Hz. Mevlânâ'nın eserlerini niçin Farsça yazdığı ile ilgili tartışmaların temel nedenlerinden biri de onun hangi millete mensup olduğu meselesidir. Bu husus ile ilgili tartışmalara bir son nokta konulamamış olması, meselenin hâlen devam etmesini beraberinde getirmiştir. Her milletin önemli tarihî şahsiyetleri kendilerinden göstermek ve böylece kendi kültür ve medeniyetlerini daha üstün görmek noktasındaki tutumları anlaşılabilir. Ancak burada önemli olan husus, kuru bir hamâsete girişmeden, tarihî verileri doğru analiz ederek, doğru neticelere ulaşmak olmalıdır.

Tam da burada Hz. Mevlânâ'nın ana dili nedir? sorusu gündeme gelmektedir. Bu soruya doğru cevap bulabilmek için onun doğru büyüdüğü, belki ilk eğitimi aldığı ve dilini şekillendiren bölgeyi tektik etmek gerekecektir.

1. Tarihî Bir Şehir: Belh

Tarihî kaynaklar Hz. Mevlânâ'nın bugün Afganistan sınırları içinde, Kuzey Afganistan'da kalmış bulunan Belh şehrinde doğduğunu ittifakla haber vermektedir. Bu sebeple Belh'in tarihine daha yakından baktığımızda her ne kadar Aryenler tarafından kurulduğu güçlü bir varsayım ise de; şehrin özellikle Türk, Fars, Arap, ve Afganlar arasında sık sık el değiştirdiği, buna bağlı olarak şehrin demografik yapısının son derece kozmopolit olduğu, adı geçen ırklardan hatırı sayılır sayıda insanın burada yaşadığı anlaşılmaktadır.¹ Zaten

¹ Tahsin Yazıcı, "Belh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/

Hız. Mevlânâ'nın milliyeti hakkındaki farklı görüşleri de doğuran bu kozmopolit demografik yapı olmalıdır.

Bugün itibarıyla Mezâr-ı Şerîf merkezine bağlı ve Afganistan'ın otuz dört vilâyetinden biri olan Belh'in, önemli tarihî kültür merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Yine tarihî kaynaklara göre; bu tarihî şehir, özellikle Türkler ve İranlılar arasında sürekli bir mücadeleye sahne olmuştur. Bazı araştırmacıların Turan-İran mücadelesi olarak isimlendirdikleri bu mücadele, aynı zamanda şehrin hem mimarî hem de kültürel dokusunu yakından etkilemiştir. Nitekim bu mücadeleden bazı sahneleri yine İranlı bir yazar aktarmaktadır:

Belh'in ihtişamı ve güzelliği VI. yüzyılın yarısına kadar devam etmiş, fakat Türkler ile İranlılar arasında meydana gelen M. 588 yılı civarındaki savaşlardan sonra bu şehir harabeye dönmüştü. Savaştan kaçan İran tarafı, terk etmek zorunda kaldıkları bina ve güzel yerleri yerle bir edip yakıp yağmalayıp gitmişlerdi. Türk hakanları da Belh'i ele geçirdikten sonra şehri tekrar bina ettirip eski güzelliğine kavuşturmuşlardı. Bu şekilde uzun yıllar Belh'te rahat bir hayat devam etmiş, Moğol ordularının istilâsı bu şehri yerle bir etmiş ve harabeye çevirmişti²

Özellikle Sâmânîler, Gazneliler ve Selçuklular – ki bu üç devlet de Türk asıllı idareciler tarafından yönetildiği hâlde Farsça ve İran kültürünün etkisinde kalmıştır³ – devirlerinde Belh'in Türk idareciler kontrolünde olduğu bilinmektedir.⁴ Dolayısıyla Belh, hem Türkler hem de İranlıların oldukça önem verdikleri bir şehir olagelmıştır. Bu bilgiler ışığında Belh'te diğer milletlere nazaran Türklerin ve İranlıların daha etkin bir rol oynadıkları, demografik olarak da diğer milletlere üstün oldukları düşünülebilir.

Bu mücadelede zaman zaman İranlıların kontrolünde bulunan Belh'ten pek çok şâir yetiştiği ve bunların önemli bir kısmının Farsça yazdıkları bilinmektedir. Bu konuda Zebîhullâh Safa, *İran Edebiyat Tarihi*'nde 10. yüzyılda Farsça şiir söyleyenleri anlatırken Şehîd-i Belhî, Ebu'l-Müeyyed-i

---

410-411.

² Mesud Mihrâbî, "Bahsi Peyrâmun-i Belh", *Yâd-ı Yar Dergisi*, 1 (1993), 151'den aktaran Shafiqullah Erkin, *İslamlaşma Sürecinde Belh Şehri*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 33.

³ Şadi Aydın, "Klasik Türk ve Fars Edebiyatı Münasebetlerine Umumi Bir Bakış", *Ekev Akademi Dergisi* 13/38 (Kış 2009), 182.

⁴ Bk. Mohammad Fawad Abrahimi, *İslam Medeniyetinin İki Şehri (Belh ve Konya) Üzerinde Mevlana'nın Etkilerinin İncelenmesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 39-41.

Belhî, Ebû Şekûr-i Belhî, Râbia-i Belhî ... vb. şâirler hakkında bilgi vermektedir.⁵ Şüphesiz bahsi geçen bu şâirlerin ana dili Farsçadır ve bu husus, bölgede kuvvetli bir Farsça tesirinin en güçlü kanıtları durumundadırlar.

Diğer taraftan Belh'te önemli bir Türk varlığından da yukarıda söz etmiş idik. Şehrin uzun yıllar Türk idarecilerin kontrolü altında kaldığı da bilinmektedir.⁶ Türkler içerisinde de önemli bilim adamı, sanatkar ve şâirin çıktığını ifade etmek de mümkündür. Babası aslen Belhli olan İbn-i Sînâ'dan, Gazneli Sultan Mahmud'un gözde şâirlerinden biri olan Minûcehr'e; Özbek asıllı Allâhyâr-ı Belhî'den, aslen Tirmizli olmasına karşın ömrünün neredeyse tamamını Belh'te geçiren şâir Katrân b. Mansûr et-Tirmizî'ye kadar Türk kökenli şahsiyetlerin varlığı da bilinmektedir.⁷

Ne var ki, sadece Belh'i de içine alan Horasan bölgesinde değil, İslam coğrafyasının hemen tamamında etkili olan Farsça ve Arapçanın Türkçeye gâlibiyeti, yukarıda isimleri geçen şahısların da Türkçe söz söylemek ve Türkçe eser vermek yerine Arapça ve Farsça eserler meydana getirmesine sebep olmuştur. Zira o dönemlerdeki bu gâlibiyet, Türkçe eserlerin önündeki en büyük engel olarak durmaktadır. Tüm bu sebeplerle ve dahi bölgede yaşayan ve Farsça konuşan âlimlerin de etkisiyle, Belh bölgesinde Farsça'nın açık bir üstünlüğünden ve hâkimiyetinden bahsetmek mümkündür.

2. Hz. Mevlânâ'nın Milliyeti ve Ana Dili

Hz. Mevlânâ, düşünceleri kadar milliyeti ve ana dili hususunda da tartışılmaya devam etmektedir. Nitekim onun İran asıllı olduğu görüşünü savunan ve bunu delillendirmeye çalışan araştırmacılar olduğu gibi; onun Türk olduğuna dair görüş serdeden yazarların varlığı da bir hakikattir.⁸ Bir diğer kesim ise; Hz. Mevlânâ'nın ne Türk ne Fars olduğu, onun bu tür bir milliyet kabına sığmayacağı ve onun evrensel bir şahsiyet olduğu yönündeki görüşü benimsemiştir. Türk olduğunu iddia edenlerin genellikle ileri sürdükleri delil, Hz. Mevlânâ'nın eserlerinde Türklerden bahsetmiş olması ve bir rubâîsinde kendisini Türk olarak takdim etmesidir. Bu rubâîden hareketle onun Türk olduğunu iddia edenlerin başında Neşet Çağatay gelmektedir. Çağatay, Türk

⁵ Zebîhullâh-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, çev. Hasan Almaz, (Ankara: Nüsha Yayınları, 2002), 1/84-90.

⁶ Bk. Aydın Taneri, "Hârizmşahlı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/228-231.

⁷ Bu şahıslar için bk. Mohammad Yasir Mahdi, "Türk İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", *İSTEM* 9/18 (2011), 233-239.

⁸ Müjgan Cumbur, "Mevlana'nın Eserlerinde Türklük Bilinci", *Türk Yurdu Dergisi* 32/300 (Ağustos 2012), 18-26.

Tarih Kurumu *Bellesten* dergisinde kaleme aldığı bir makalesinde, Hz. Mevlânâ'ya atfedilen aşağıdaki rubâiden hareketle, onun Türk olduğunu iddia etmiş, daha sonra makalede bu görüşünü teyit için çeşitli deliller ileri sürmüştür.⁹ Bu rubâî ve Türkçesi şu şekildedir:

“Bîgâne me-girîd merâ zîn kûyem

Der kûy-ı şumâ hâne-i hod mî-cûyem

Düşman neyem her çend ki düşmen rûyem

Aslem Türkest egerçi Hindû gûyem”

“Beni yabancı sanmayınız, ben bu mahalledenim.

Sizin mahallenizde evimi arıyorum.

Her ne kadar düşman görünüyorsam da düşman değilim.

Her ne kadar Hintçe söylüyorsam da aslım Türktür.”

Reşat Öngören bu rubâîye dayalı tartışmaların son zamanlarda zuhur etmiş bir tartışma olduğunu belirttiikten sonra, şiirde geçen Türk kelimesinin bir irkî mensubiyeti ifade ettiğini söyleyenler olduğu gibi; bazılarınca da, buradaki ifadelerden Türk ırkına rûh yakınlığının anlaşıldığını ifade etmiştir.¹⁰ Ayrıca Öngören *Risâle-i Sipehsâlâr, el-Cevâhirü'l-Mudiyye, Menâkibu'l-Ârifin* gibi tarihî/menkibevî kaynaklara dayanarak Hz. Mevlânâ'nın soyunun Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ali'ye çıktığını ifade etmektedir.¹¹ Bu tarihî rivayetlere bakılırsa –ki eğer Hz. Mevlânâ'nın soyunu Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ali üzerinden Hz. Peygamber'e ulaştırma kaygısı ile uydurulmamışsa – Hz. Mevlânâ'nın Arap olma ihtimali de yüksektir. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Belh'in tarihinde önemli Müslüman Arap istilaları da söz konusudur.

Hz. Mevlânâ'nın milliyeti ile ilgili tartışmalar, tabii olarak onun ana dilinin ne olduğu tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Tam da burada Hz. Mevlânâ'nın doğduğu yerin, tarihin ve konuştuğu dili öğrendiği çevrenin ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu sorulara Hz. Mevlânâ'nın Türk olduğunu savunan Neşet Çağatay makalesinde yanıtlar aramıştır. Neşet Çağatay, Ahmed Eflâkî'nin *Menâkibu'l-Ârifin*'de Hz. Mevlânâ hakkında verdiği H. 6 Rebîu'l-

---

⁹ Neşet Çağatay, “Mevlânâ'nın Yazı Dili Niçin Farsça'dır”, *Türk Tarih Kurumu Bellesten Dergisi* 67/185 (Ocak 1983), 185/37.

¹⁰ Bu hususta geniş bilgi için bk. Ali Çavuşoğlu, “‘Türk’ Adı ve Mevlânâ'daki Anlamları”, *Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2007), 101-119.

¹¹ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/441.

evvel 604 (M. 30 Eylül 1207) şeklindeki doğum tarihine katılmaz¹² ve Hz. Mevlânâ'nın 1244 yılında Şems-i Tebrizî ile karşılaşmasında söylediği rivayet edilen "altmış yaşında yakaladın beni" sözünü baz alarak bir hesap yapar ve Hz. Mevlânâ'nın doğum tarihinin 1186 yılı¹³ olduğunu iddia eder. O, tüm bu varsayımları da Hz. Mevlânâ'nın aslında Belh'ten çok küçük yaşlarda değil de, ana dili olan Türkçe'yi, Karahanlı Türkçesi, Hâkâniyye lehçesi, Doğu Türkçesi adları da verilen bu dili, çok iyi bir şekilde Belh'te öğrendikten sonra oradan ayrıldığı ispat sadedinde ifade eder. Hemen akabinde de Hz. Mevlânâ'nın sayıları pek az olan bazı Türkçe şiirlerini¹⁴ naklederek ve bunları Hoca Ahmed Yesevî hikmetleri ve hatta Sultan Veled'in şiirleri¹⁵ ile karşılaştırarak, onun Doğu Türkçesi'ne âşinâ, ancak Oğuzca olarak da tabir edilen Batı Türkçesi'ne yabancı olduğunu, bu yüzden Anadolu'da ana dili olan Doğu Türkçesi ile şiirler yazsa bile, Doğu Türkçesi'ni bilmeyen halka hitap edebilmesinin mümkün olmadığını, bu yüzden Farsça yazdığını ileri sürmüştür.¹⁶

Kendi içerisinde tutarlı ve mantıklı tarafları da olan bu tezim ilmî dayanaklar noktasında yeterli olmadığını ifade etmeliyiz. Zira Hz. Mevlânâ'nın vefatından kısa bir süre sonra doğmuş ve dönemin yakın şahidi konumundaki Ahmed Eflâkî'nin aktardığı bilgileri¹⁷ kabul etmek yerine söylenip söylenmediği bile belli olmayan bir söz üzerinden Hz. Mevlânâ'nın doğum tarihini yirmi yıl kadar geriye çekmek doğru değildir. Yine Hz. Mevlânâ'nın ana dilinin Doğu Türkçesi

---

¹² Hatta Çağatay, Ahî Evren, Hacı Bektâş-ı Velî, Nasreddin Hoca, Tapduk Emre, Yûnus Emre gibi pek çok Türk büyüğünün hayatları ile ilgili bilgilerin Arap ve İranlı yazarlar tarafından kaleme alındığını, verilen birçok tarihin yanlış olduğunu ve gerekli titizliğin gösterilmediğini ifade eder, bunun sebebini de daha o dönemlerde Anadolu Türkleri arasında tezkire ve biyografi yazarlarının henüz yetişmemiş olmasına bağlar. Çağatay, "Mevlânâ'nın Yazı Dili Niçin Farsça'dır", 39.

¹³ Neşet Çağatay, burada ifade edilen altmış yılın hicrî olduğunu bunun miladî olarak elli sekiz yıla denk geldiğini dolayısıyla 1244 yılından 58'i çıkardığımızda 1186 tarihine ulaşacağımızı bildirir. Çağatay, "Mevlânâ'nın Yazı Dili Niçin Farsça'dır", 39.

¹⁴ Bu şiirler için şu kaynaklara bakılabilir. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya, "Mevlânâ'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler", *Türkiyat Mecmuası*, 4/0 (1934) 111-168; Mecdut Mansuroğlu, "Mevlâna Celaleddin Rumî'de Türkçe Beyitler ve İbareler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2 (Aralık 1954), 207-220; Mehmet Önder, "Mevlâna'nın Türkçesi", *Selçuk Üniversitesi 7. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-4 Mayıs 1993*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1994), 27-34.

¹⁵ Sultan Veled'in Türkçe şiirleri için bk. Sultan Veled, *Divan-ı Türki-i Sultan Veled*, haz. Veled Çelebi İzbudak, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1341); *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, haz. Mecdut Mansuroğlu, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1958).

¹⁶ Çağatay, "Mevlânâ'nın Yazı Dili Niçin Farsça'dır", 41.

¹⁷ Ahmet Eflâkî'nin aktardığı bütün bilgilerin hakikat olduğunu iddiasında değiliz. Elbette bu eser içerisinde de birtakım yanlış bilgiler bulunabilir. Nitekim özellikle menkabevî üslubu dolayısıyla bu eser bazı araştırmacılar tarafından da eleştirilmiştir.

olduğu ancak Anadolu'ya gelince Batı Türkçesi konuşan halk ile karşılaştığı, bu sebeple de onlara Türkçe hitap edemediğini iddia etmek de zorlama bir tevil gibi durmaktadır. Zira Anadolu'ya gelen zümrelerin tamamı Batı Türkçesi mi konuşuyordu ki? Aralarında Doğu Türkçesi'nin konuşulduğu bölgelerden Anadolu'ya göçüp gelmiş ve burayı yurt edinmiş hatırı sayılır bir kitlenin varlığından da söz edilebilir. Nitekim Anadolu'da doğan Sultan Veled'in kullandığı Türkçe'ye baktığımızda Doğu Türkçesi unsurlarının hâkim olduğu bir yapı ile karşılaşırız ki bu da Hz. Mevlânâ'nın yakın çevresinde dahi Doğu Türkçesi konuşan kimselerin varlığını ihsas eder.

Diğer taraftan Hz. Mevlânâ beş eserini de Farsça olarak kaleme almış, şiirde Farsçayı kullandığı gibi, *Fihî Mâ Fih*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektûbât* gibi düz yazı eserlerinde de Farsça konuşmuştur. Bu eserlerin muhtevâları incelendiğinde; onun ister Doğu Türkçesi isterse Batı Türkçesi konuşsun, gündelik işler ile meşgul halkı ne kadar dikkate aldığı da tartışmalıdır. Zîrâ bize göre; Hz. Mevlânâ halkın seviyesine inmek yerine, onların seviyesini yukarı çekmek gibi bir misyonu benimsemiş olmalıdır. Hz. Mevlânâ'nın, eserlerinde, belli bir eğitim düzeyinin üzerindeki hitap ettiği, biraz mürekkep yalamış kesime seslendiği söylenebilir. Nitekim Hz. Mevlânâ'dan sonra asırlarca, hatta günümüzde bile, Mesnevî derslerinin yapılması, bu derslerde onun başta *Mesnevî-i Ma'nevî*'si olmak üzere çeşitli eserlerinin şerh ve açıklamalara tâbi tutulması da bu hususu teyit etmektedir.

Hz. Mevlânâ'nın milliyeti ve ana dili meselesi tam olarak tespit edilemese bile, Bu dönemde Farsça'nın Türk bölgelerini de tesiri altına aldığı muhakkaktır. Henüz şiir ve inşâ dilini kuramamış Türkçenin, gelişmiş ve pek çok bölgeyi hakimiyeti altına almış Farsça karşısında pek şansı yoktur. Nitekim bugün Türkmenistan sınırları içerisinde bulunan Meyhene (Mehne) kasabasında doğan ve Türkler arasında Mene Baba olarak tanınan ve kabri de Türkmenistan'da aynı bölgede bulunan Türk sûfi Ebû Saîd Ebu'l-Hayr'ın da rubâîlerinin tamamına yakınına yakınını Farsça yazmış olması¹⁸ da bu tesiri açıkça ortaya koymaktadır.

3. Mevlânâ Zamanına Kadar Türkçe Karşısında Farsçanın Durumu

Türklerin Orta Asya bozkırlarında göçebe bir hayat yaşadığı, henüz yerleşik hayata tam manası ile geçemediği, dolayısıyla medrese ve tekkelerde Türkçenin işlenip bir edebiyat dili hâline gelemediği bir dönemde, İslam kültür ve medeniyet dairesine girmiş olan Farsçanın önemli hamleler yaptığı, sanat

---

¹⁸ Tahsin Yazıcı, "Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/220-222.

ve edebiyat dili yanında, din dilini bile domine ettiği bilinmektedir.¹⁹ Hem İran'a komşu olan milletlerin dil müktesebâtına hem de İran edebiyat tarihlerine bakıldığında bu husus açıkça görülecektir.²⁰

Türkler İslam kültür ve medeniyeti dairesine girince Arapçanın yanında kuvvetli bir Farsça tesiri ile de karşı karşıya kalmışlardır. Nitekim Sâmânîoğulları,²¹ Gazneliler²² ve Selçuklular'ın,²³ idarecileri Türk olan bu devletlerin, Farsçanın bu kuvvetli tesiri ile karşı karşıya kaldıkları ve bu etkiye teslim oldukları tarihen sabittir. Nitekim bu etkiyi Selçuklu sultanlarının ünvanları üzerinden bile takip etmek mümkündür. Zirâ "keykâvûs", "keyhüsrev" ve "keykubâd" gibi ünvanlar, Farsça terimler olarak karşımızda durmaktadır. Öte taraftan ilim ve kültür hayatındaki bu güçlü Farsça hâkimiyeti, dönemin idarecilerini de derinden etkilemiş, Selçuklu sultanlarına da Farsça şiirler yazdırmıştır. Kendileri de Farsça şiirle meşgul ve Farsça şiire âşinâ olan bu padişahların, isimlerini şiire dahil ederek

¹⁹ "Türkler, kabul etmiş oldukları bu dini, Araplardan ziyade İranlılardan öğrenmişler ve bu yeni dinle ilgili kelimeleri de yine Arapça'dan ziyade Farsça'dan almışlardır. Örneğin Arapça "salât" yerine Farsça "namâz"; Arapça "vudû" yerine Farsça "âbdest"; "savm" yerine "oruç"; "müslim ya da mü'min" yerine "müselmân / müslümân", "nebî ve resûl" yerine "peyember / peygâamber" vb. kelimeleri kullanmaya başlamışlardır. Bunun dışında yeni dinlerinin etkisinde oluşturdukları edebiyatta da Arapça değil Farsça etkili olmuştur." Alim Yıldız, "Süleyman Nazîfe Göre İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2004), 162.

²⁰ Zebîhullah-ı Safa, İslâm'a dahil olduktan sonra İran'ın bazı bölgelerinde halifenin atadığı Müslüman Arap vâlilerine karşı Farsçanın direnişini, halkın Arapça konuşmak yerine, onları Farsça öğrenmeye ve Farsçanın Arapça karşısında üstünlüğünü kabul etmeye zorladığını, biraz da hamâsî duygularla anlatmaktadır. Safa, *İran Edebiyat Tarihi*, 1/9.

²¹ Sâmânî idarecileri divanlarda Arapçayı resmî dil olarak kullansa bile, ülke genelinde Farsça'nın büyük tesiri vardır. Hatta bu tesire bakarak Sâmânî ailesinin Fars asıllı oldukları bile iddia edilmiştir. Aydın Usta, "Sâmânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/64.

²² Farsça'nın en büyük eserlerinden biri olan Şeh-nâme'nin yazarı Firdevs'in Gazneli Mahmûd'un en yakın şâirlerinden biri olduğu, sarayda Gazneli Mahmûd ile şiir muhâsebeleri yaptığı ve belki de bu dostluğun bir şükran nişanesi olarak 1019-1020 yıllarında Sultan Mahmud tarafından Firdevsî hâtirasına Meşhed yakınlarında ve Serahs yolu üzerinde bir kervansaray yaptırıldığı unutulmamalıdır. Erdoğan Merçil, "Gazneliler" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/483; Ara Altun, "Gazneliler, Mimari" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/485.

²³ Ahmet Kartal, konuyla ilgili hacimli makalesinde, Büyük Selçukluların yanı sıra onların bir kolu olarak Anadolu'da tesis edilen Anadolu Selçuklu devletinde bile Farsçanın nasıl bir üstünlük kurduğunu ve zamanla resmî dil hâline geldiğini ayrıntılı olarak izah etmektedir. Bk. Ahmet Kartal, "Anadolu Selçuklu Devletinde Dil ve Edebiyat", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (Ekim 2008), 99-100.

ölümsüzleştiren şâirleri takdir ve taltif ettikleri, onlara çeşitli ödüller yanında,²⁴ bazı makam ve mansıb verdikleri ve onları meliku'ş-şuarâ ilan ettikleri bilinmektedir.²⁵

Yine özellikle Moğol tehlikesi sebebiyle Doğu bölgelerinden ayrılarak Batı'ya, Anadolu'ya göç eden Türkmelerin yanı sıra pek çok İranlı âlim, şâir ve sanat adamları ile devlet işlerini iyi bilen tabakadan insanların da Anadoluya geldikleri bilinmektedir. Şüphesiz bu gelen şahıslar, hem ilmî ve kültürel hayatta hem de devlet kademelerinde kolayca yer bulmuşlar, Selçuklu sultanları tarafından müsamaha ile karşılanarak, istihdâm edilmişlerdir.

“Özellikle Giyâseddîn Keyhüsrev'in vezîri Malatyalı Muhammed Gazi, Şeyh İzzeddin Ebu'l-Kâsım-ı Hammûî, Şeyh Ebû Tâhir Ahmed-i İsfahânî, Muhammed b. Ebu Bekr-i Tebrizî gibi İran asıllı kişiler Malatya'ya gelip yerleşerek burada faaliyet göstermişlerdir. Böylece burada İran kültürü ile Süryanî kültürü yeniden buluşmuş ve Sâsânîler devrindeki ilmî ve fikrî hareket yeniden oluşmaya başlamıştır. İran millî kültürünün yeniden canlandırılmaya çalışıldığı Malatya, Selçuklular zamanında şehzadelerin eğitim gördükleri bir merkez hâline gelmiştir. Giyâseddin I. Keyhüsrev ve oğlu İzzeddin I. Keykâvus burada eğitim gören sultanlardandır. Bu Selçuklu sultanlarının eski İran şahlarının adlarını kullanmalarında Türk cihan hâkimiyeti ülküsünün yanında Malatya ve çevresindeki İran kültürünün de etkisi bulunmaktadır. Ayrıca burada eğitim gören sultanların çok iyi Farsça bildikleri de müşahede edilmektedir.”²⁶

Mikail Bayram da, uzun yıllar Malatya'yı kontrollerinde tutan Danişmendoğulları'nın, bölgede tam bir Türk hâkimiyeti sağlayamayışını, bu güçlü Farsça ve Fars kültürünün etkisine bağlamıştır.²⁷

Türkler, İslam ile müşerref olduktan sonra karşılarında hemen hemen bütün formları ile hazır bulunan İslamî Fars edebiyatının ve Farsçanın birçok hususunu benimsemişler, Farsçanın bu hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Gibb bu hususu yorumlarken şu ifadeleri kullanmaktadır:

Türkler, İranlılardan yalnızca düşüncelerini nasıl ifade edeceklerini öğrenmekle kalmamışlar, ne düşüneceklerini ve ne şekilde düşüneceklerini öğrenmek için de onlara müracaat etmişlerdir. Günlük hayatta, pratik

---

²⁴ Örneğin İzzeddin Keykâvus, Hüsâmeddîn Sâlâr'ın kızının Musul'dan kendisine yazarak gönderdiği 72 beyitlik kasidenin her beyti için 100 kırmızı dinar, toplamda 7200 dinar göndermiş, kasideyi getiren şahsa da hil'at, binek hayvanı ve 2000 dinar vermiştir. Bu kasîde için bk. İbn-i Bîbî, *El Evâmîrü'l-Alâiye fî'l-Umûri'l-Alâiye (Selçuk nâme)*, haz. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 142-147.

²⁵ Kartal, “Anadolu Selçuklu Devletinde Dil ve Edebiyat”, 115.

²⁶ Kartal, “Anadolu Selçuklu Devletinde Dil ve Edebiyat”, 101-102.

²⁷ Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, (Konya: Köymen Yayınları, 2003), 9-10.

konularda ve devlet işlerinde kendi fikirlerini tercih etmişler; fakat ilim, felsefe ve edebiyat alanında yetersizliklerini kabul etmişler ve yalnızca metotlarını elde etmek için değil, aynı zamanda onların ruhlarına, düşüncelerine ve hislerine bürünmek için de İranlılarla aynı okula girmişlerdir.²⁸

Bu tesir, birçok Türk edebiyat araştırmacısının da gündeme getirdiği bir husustur. Örneğin Süleyman Nazif, 1918 yılında yazdığı makalesinde bu hususu;

Lisanımıza Acemceden ve Acemlere bîgâne olmayan Arapçadan birçok kelime dahil olduğu gibi, Farsça ile Türkçenin inşâ-yı nahvîsinde fevkalade bir müşâhabet ve karâbet mevcut idi. Bundan başka Acem'in edebiyatı da medeniyeti de bize kıyâs kabul etmeyecek derecede müterakkî bulunuyordu. Bu sebeple at üstünden iner inmez kerbân-sarây-ı İran'a mihmân olduk²⁹ ifadeleri ile dile getirmektedir.

Ahmet Hamdi Tanpınar,³⁰ Agah Sırrı Levend,³¹ Ali Nihad Tarlan³², Mehmed Fuad Köprülü³³ Fahir İz³⁴ gibi geçmiş dil ve edebiyat araştırmacılarının yanı sıra Mustafa Özkan,³⁵ Dursun Ali Tökel,³⁶ ve Mehmet Kalpaklı³⁷ gibi günümüz dil ve edebiyat araştırmacılarının da çeşitli vesilelerle bu kuvvetli tesirden söz ettikleri bilinmektedir.

Hatta ve hatta Karamanoğlu Mehmed Bey'in Cimri isyanı ile 10 Zilhicce 675 /

---

²⁸ Elias John Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi A History Of Ottoman Poetry*, çev. Ali Çavuşoğlu, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 1/32-33. Ayrıca Gibb bu sayfaların devamında zaman zaman Fars ve Türk edebiyatını karşılaştırmakta ve daha çok Fars edebiyatının Türk edebiyatını nasıl ve hangi yönlerden tesiri altına aldığını uzun uzun izah etmektedir. Bk. Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi A History Of Ottoman Poetry*, 1/33-42.

²⁹ Süleyman Nazif, "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri", *Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası* 3/63-32 (1918), 606.

³⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997), 1.

³¹ Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984), 638.

³² Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990), 90.

³³ Köprülü bu kuvvetli tesiri kabul etmekle birlikte Türkçenin de Farsçaya birçok kelime kattığını izah eder. Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1984), 189.

³⁴ Fahir İz, *Büyük Türk Klasikleri*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1985), 1/221.

³⁵ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), 34-35.

³⁶ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 97, 111-112.

³⁷ Mehmet Kalpaklı, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 25.

15 Mayıs 1277 tarihinde Selçuklu vezîri ilan edildikten sonra, bundan böyle divanda, devlet dairelerinde, sarayda, eğlence toplantılarında, çevgân oynanan seyirlikte hiç kimsenin Türkçe'den başka bir dil konuşmamasına karar verildiği şeklindeki³⁸ açıklaması gibi bazı tarihî hâdiselere veya Âşık Paşa gibi önceleri Farsçanın tesirinde kalarak bazı eserler yazmış olmasına rağmen *Garib-nâme* adlı eserini Türkçe yazan ve eserin başında artık vaktin geldiğini, Türkçenin de bir edebiyat dili olarak kullanılabileceğini ilan eden aşağıdaki ifadelerini dikkate aldığımızda; Türkçenin, Farsçanın bu kuvvetli tesirinden kurtulma arayışları içerisinde olduğunu da söylemek mümkündür. Bu tarihî hâdise ve aşağıdaki beyitler adeta Farsçanın bu kuvvetli hâkimiyetine karşı bir isyan sadedindedir:

Kim alursa bu kitâbı yâdına
İre cümle ma'nînün bünyâdına
Gerçi kim söylendi bunda Türk dili
İllâ ma'lûm oldu ma'nî menzili
Çün bilesin cümle yol menzillerin
Yirmegil sen Türk ü Tâcik dillerin
Kamu dilde var-ıdı zabt u usûl
Bunlara düşmüş idi cümle ukûl
Türk diline kimesne bakmaz-ıdı
Analar hergiz gönül akmaz-ıdı
Türk dahi bilmez idi ol dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri
Bu Garib-nâme anın geldi dile
Kim bu dil ehli dahi ma'nî bile
Türk dilinde ya'ni ma'nî bulalar
Türk ü Tâcik cümle yoldaş olalar
Yol içinde birbirini yirmeye
Dile bakup ma'nîyi hor görmeye

---

³⁸ Faruk Sümer, "Mehmed Bey, Karamanoğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/445.

Tâ ki mahrûm kalmaya Türkler dahi

Türk dilinde anlayalar ol Hak'î³⁹

Bu dönemde bir taraftan, Türkçe yavaş yavaş gelişimini devam ettirirken, Farsça özellikle sanat ve edebiyat dili olarak bütün ihtişamı ile hayat sürmektedir. Nitekim bu dönemlerde kaleme alınan eserlerin çok önemli bir kısmının Farsça oluşu bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

4. Mevlânâ Zamanına Kadar Yazılan Farsça Eserler

Hz. Mevlânâ'nın vefat tarihi olan 672/1273 yılına veya diğer bir deyişle 14. yüzyıl başlarına kadar, birçok alanda pek çok Farsça eserin kaleme alındığı, Farsça klasik eserlerin yazımının büyük oranda tamamlandığı önemli ilmî, edebî eserlerin yanı sıra daha sonraki yıllarda Türkçeye de tercüme edilen ve Türk edebiyatını derinden etkileyen birçok tasavvufî eserlerin bu dönemde yazıldığı bilinmektedir. Tasavvuf vadisindeki bu eserlerin bir listesi için Necdet Tosun Bey'in "Osmanlı Döneminde Farsçadan Türkçeye Tercüme Edilen Bazı Mühim Tasavvufî Eserler"⁴⁰ başlıklı makalesine bakılmalıdır. Biz de makalemizin bu bölümünde Farsçanın o dönemdeki hakimiyetini adeta tescilleyen bu mühim eserlerden bazıları üzerinde durmak ve okuyucuya bir nebze olsun Farsçanın ulaşmış olduğu boyutları göstermek niyetindeyiz.

Necdet Tosun Bey, 481/1089 tarihinde vefat eden Abdullâh Ensârî Herevî'den 1342/1923 tarihine kadar, yaklaşık bin yıl içerisinde, Farsça olarak kaleme alınmış tasavvufî eserlerden seçmeler yaparak, Türkçeye çevrilmiş pek çok eser ve yazarları hakkında bilgileri kronolojik olarak aktarmıştır. Hiç şüphesiz Necdet Bey çalışmasını bir makale boyutunda tutabilmek için birçok tasavvufî eseri de zikretmemiştir. Ancak bu bin yıllık zaman zarfında makalede ismi geçen kırk beş kadar müellifin dışında pek çok şahsın da Farsça eser ürettikleri kütüphane kayıtları ile sabittir. Makalede ismi geçen müellif ve eserlerin Hz. Mevlânâ'nın vefatına kadar olanlarının bir listesi şu şekildedir: Abdullâh Ensârî Herevî (ö. 481/1089), *Münâzara-i Dil ü Cân*, *Kenzü's-sâlikîn*; İmâm Gazâlî (ö. 505/1111), *Kımyâ-yı Saâdet*; Aynü'l-kudât Hemedânî (ö. 525/1131), *Temhîdât (Kenzü'l-hakâyık ve keşfü'd-dekâyık)*; Ebû Bekir b. Muhammed Seylânî Merendî (ö. 561/1166'dan sonra), *Necâtü'z-zâkirîn*; Ebû Nasr Tâhir Hânkâhî (ö. 550/1155'ten sonra), *Güzîde*; Ferîdüddin-i Attâr (ö. 618/1221), *Tezkiretü'l-evliyâ*; *İlâhî-nâme*; *Esrâr-nâme*; *Mantıku't-tayr*; *Pend-nâme*, *Muhtâr-nâme*,

³⁹ Aşık Paşa, *Garib-nâme (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma)*, haz. Kemal Yavuz, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), II/2/953-955.

⁴⁰ Necdet Tosun, "Osmanlı Döneminde Farsçadan Türkçeye Tercüme Edilen Bazı Mühim Tasavvufî Eserler", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)* 20/20 (Ekim 2019), 229-266.

*Musîbet-nâme; Şems-i Tebrîzî (ö. 645/1247 ?), Mergûbu'l-kulûb; Necmeddin-i Dâye (ö. 654/1256), Mirsâdü'l-ibâd; Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), Tabsîratü'l-mübtedî ve tezkîretü'l-müntehâ.*⁴¹

Necdet Tosun Bey'in makalesini dikkate aldığımızda, tasavvuf alanında yazılan Farsça eserlerin, özellikle Anadolu ve Türk coğrafyası üzerinde derin bir tesir bıraktığı, yazıldıkları tarihten sonra asırlarca bu tesirin devam ettiği, bu eserlerin pek çok kez tercüme, şerh, zeyl...vb. yöntemlerle açıklanıp, asırlarca gündemde kaldığı görülmektedir. Tüm bu verilerden hareketle Farsçanın özellikle tasavvuf alanını domine ettiği, tasavvufî terminolojinin yanı sıra, tasavvufî düşünce ve düşünme sistemlerini belirlediği ifade edilebilir. Tabî ki Farsçanın bunu yaparken, İslam tasavvuf düşüncesi içerisine İran mitolojisi, Hint felsefesi, Yunan düşüncesi, hatta ve hatta eski Sasanî düşünce kalıplarını dahil ettiğini, İslam tasavvuf düşüncesini yeniden şekillendirdiğini ve günümüz tasavvuf düşüncesinin oluşumunda bariz bir etkiye sahip olduğunu da ifade etmemiz icap eder.

Öte taraftan, Hz. Mevlânâ zamanına kadar, sadece tasavvuf alanında Farsça eserler kaleme alınmamıştır. Tiptan astronomiye; dil ve edebiyattan diğer dinî ilimlere; tarih ve felsefeden menâkıb ve gizli ilimlere kadar pek çok alanda Farsça eserlerin kaleme alındığı kütüphane kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu düşünceden hareketle biz de Hz. Mevlânâ zamanına kadar tasavvuf dışında hangi alanlarda ve hangi eserlerin yazılmış olduğunu merak ederek el yazması eser kütüphanelerinde katalog taraması yaptık. Bu taramada yüz sayfadan daha az hacimli risâle, tercüme, şerh...vb. eserleri, yazarı belli olmayan eserleri, Hz. Mevlânâ'dan sonra yaşayan örneğin Hâfız-ı Şîrâzî (öl.1396); Muhammed Parsâ el-Buhârî (öl.1419); Molla Câmî (öl. 1492); Hüseyin Vâiz el-Kâşîfî (öl. 1532); Örfî-i Şîrâzî (öl. 999/1590); Sâib-i Tebrîzî (öl.1695); Şevket-i Buhârî (öl. 1107/1696)...vb. pek çok müellif ve şâirin eserlerini ve dahi Türk asıllı olup Farsça eser kaleme alan Ferîştehoğlu Abdüllatîf b. Abdülazîz Tîrevî (öl. 797/1395); Ali Kuşçu (öl. 879/1474); Halîmî Lutfullâh b. Yûsuf Amâsî (öl. 922/1516); Ya'kûb b. Seyyid Ali Bursavî (öl. 931/1524); Kemalpaşa-zâde Şemseddin Ahmed (öl. 940/1543); Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede (öl. 957/1550); Birgîvî Mehmed Efendi (öl. 981/1573); Mustafâ b. Ebû Bekir Sîvâsî (öl. 1240/1825)...vb. şahıs ve eserlerini bu taramanın dışında tuttuk. Bu taramalar sonucunda tespit ettiğimiz ve geleneğe uyararak genellikle Arapça başlıklarla başlıklandırılmış eserlerden pek az bir kısmını aşağıya dercediyoruz. Zira tamamını aktarmak hem makale boyutlarını zorlayacak niteliktedir hem de daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Bizim buradaki asıl maksadımız, Hz. Mevlânâ'ya gelene kadar Farsça yazılmış tasavvuf dışındaki

---

⁴¹ Tosun, "Osmanlı Döneminde Farsçadan Türkçeye Tercüme Edilen Bazı Mühim Tasavvufî Eserler", 237-242.

eserler vadisinin de ne kadar geniş olduğunu gözler önüne sermektedir.

Dil ve edebiyat alanında, özellikle Farsça-Arapça üstünlük mücadelesi bağlamında, hem Fars hem de Arap gramerine, dil hususiyetlerine, sözlük durumlarına ve retorik (kompozisyon bilgisi) özelliklerine dair geniş bir literatür oluşturulmuştur. Farsça, etrafındaki diğer dil ve kültürlerle adeta meydan okurcasına çok miktarda, özellikle dil ve edebiyat hususunda, eserler meydana getirmiştir. Bu bağlamda ilk eser, İran edebiyatının yapı taşlarından biri olan, İran epik şiir geleneğinin zirvesi ve Pers mitolojisi rehberi olan Firdevsî-i Tûsî(öl. 411/1020)'nin *Şâh-nâme*'sidir.⁴² Diğer eserler ise şunlardır: Arapça gramerine dair Ebû Abdullâh Muhammed ez-Zevzenî(öl. 468/1093)'nin *Kitâbü'l-Mesâdir*'i⁴³; Ebû'l-Fazl Ahmed el-Meydânî(öl. 518/1124)'nin Farsça gramere dair *es-Sâmi fi'l-Esâmî'si*⁴⁴; Fars dil ve edebiyatına dair Senâ'î(öl. 525/1131)'nin *Hadîkatü'l-Hakîka'sı*⁴⁵; bir sözlük mâhiyetindeki Zemahşerî(öl. 538/1144)'nin *Esmâü'l-Ef'âl*'i⁴⁶; Hakim Sena'î el-Gaznevî(öl. 545/1150)'nin *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şer'ati't-Tarîka'sı*⁴⁷; Reşîdüddîn el-Vatvât(öl. 573/1177)'in retoriğe dair *Hadâ'iku's-Sihr fi Dekâ'iki's-Şi'r*'i⁴⁸; Hakanî Efdaleddîn eş-Şiransî(öl. 595/1199)'nin *Tuhfetü'l-Irakeyn*'i⁴⁹; Arapça-Farsça gramerini birlikte değerlendiren, Hubeys b. İbrahim et-Tiflîsî(öl. 600/1203 civarı)'nin *Kânûnü'l-Edeb fi Zabtı Kelîmâti'l-Arab*⁵⁰ adlı eseri.

Astronomi alanında, uzay, dünyanın durumu, yıldızlar...vb. alanlarda da pek çok Farsça eser yazılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Hekimbaşı Subhî-zâde Abdülaziz Efendi tarafından *Tercüme-i Burhânü'l-Kifâye* adıyla Türkçeye aktarılan Alî b. Muhammed eş-Şerîf el-Bekrî el-Musulî(öl. 380/990)'nin *Burhânu'l-Kifâye fi'n-Nücûm*'u; Nasîreddîn Muhammed et-Tûsî(öl. 672/1274)'nin *Zîc-i İlhânî'si*⁵¹; Yine aynı yazarın *Zübdetü'l-İdrâk fi Hey'eti'l-Eflâk*⁵² adlı eseri.

Tarih alanında da önemli eserler meydana getirilmiştir. Bu eserler, İran tarihi

⁴² Bir nüshası Afyon Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesi, 03 Gedik 17768 numaradadır.

⁴³ Bir nüshası Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 198 numaradadır.

⁴⁴ Bir nüshası Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 1128 numaradadır.

⁴⁵ Bir nüshası Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 157 numaradadır.

⁴⁶ Bir nüshası Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 203 numaradadır.

⁴⁷ Bir nüshası Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 2632 numaradadır.

⁴⁸ Bir nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2667/8 numaradadır.

⁴⁹ Bir nüshası Malatya Darendeli İlçe Halk Kütüphanesi, 44 Dar 359 numaradadır.

⁵⁰ Bir nüshası Çankırı İl Halk Kütüphanesi, 18 Hk 198 numaradadır.

⁵¹ Bir nüshası Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 1467 numaradadır.

⁵² Bir nüshası Afyon Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesi, 03 Gedik 18300 numaradadır.

yanında Orta Doğu ve Asya tarihleri ile de yakından alakalı eserlerdir. Bazıları şunlardır: Alâeddîn el-Cüveynî(680/1281)'nin Asya tarihi ile alakalı *Cihângüşâ'sı*⁵³; Kâdî el-Beyzâvî(öl. 692/1293)'nin Orta Doğu tarihiyle alakalı *Nizâmü't-Tevârîh*'i⁵⁴; Şihâbeddîn Yezdî(öl. 730/1329)'nin İran tarihine ait *Tecziyetü'l-Emsâr ve Tezciyetü'l-Âsâr*'i⁵⁵; yine İran tarihine ait Abdüllatîf es-Susterî(öl. ?)'nin *Tuhfetü'l-Âlem*⁵⁶ adlı eseri.

Tıp alanında da birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan sadece bir şahsı ve iki eserini zikredeceğiz. Bu şahıs, Zeyneddîn Ebû'l-Fezâil İsmâîl b. Hüseyin el-Cürçânî (öl. 531/1136)'dir. Onun *el-Agrâzu't-Tıbbiye ve'l-Mebâhisi'l-Alâ'iye*⁵⁷ ve *Kitâb-ı Akrâbâdin*⁵⁸ adlı eserleri tıp literatürünün önemli eserleri arasında sayılmaktadır. Yine gizli ilimler alanında Evhadeddîn Abdullâh b. Ziyâeddîn el-Belyânî(öl. 686/1287)'nin *Riyâzü't-Tâlibin*⁵⁹ adlı eseri de önemlidir.

Birçoğuna temas edemediğimiz tüm bu müspet ilimler yanında, din ilimlerinin diğer şubeleri olan tefsîr, hadîs, İslam hukuku, ahlâk, İslam felsefesi, mezhepler tarihi ve menâkıbnâmeler gibi daha pek çok alanda hatırı sayılır sayıda eser üretildiğini ifade etmemiz gerekir. Bunlardan birkaçını aşağıda zikrediyoruz.

Tefsir veya Kur'ân ilimleri alanında da pek çok eser yazılmıştır. Bunlar arasında Tâhir b. Muhammed el-Esferâyînî (öl. 471/1078)'nin *Tâcü't-Terâcim fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-E'âcim*'i⁶⁰; Necmeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed en-Nesefî(öl. 537/1142)'nin *Tefsîru'l-Kasîri't-Tâm*'i⁶¹ ve Zeyneddîn Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Attâbî el-Buhârî (öl. 586/1190)'nin *Tefsîru'l-Attâb*'sini⁶² saymak mümkündür. Yine hadîs alanında: Muhyî's-sünne ve Rüknü'd-dîn lakaplarıyla tanınan Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Bagavî(öl. 510/1117)'nin *Mesâbîhü's-Sünne*'si⁶³ ile Kâdî Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî(öl. 544/1149)'nin *eş-Şifâ bi Ta'rifi Hukûki'l-Mustafâ*⁶⁴ adlı eserleri örnek verilebilir.

---

⁵³ Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa Koleksiyonu, 34 Sü-Hü 359 numaradadır.

⁵⁴ Bir nüshası Malatya Darendelçe Halk Kütüphanesi, 44 Dar 298 numaradadır.

⁵⁵ Bir nüshası Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 376 numaradadır.

⁵⁶ Bir nüshası Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 1037 numaradadır.

⁵⁷ Bir nüshası Isparta İl Halk Kütüphanesi, 32 Hk 2187/1 numaradadır.

⁵⁸ Aynı yerde, aynı eser içinde, 32 Hk 2187/2 numaradadır.

⁵⁹ Bir nüshası Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 766 numaradadır.

⁶⁰ Bir nüshası Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi, 03 Gedik 18353 numaradadır.

⁶¹ Bir nüshası Ankara Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 674 numaradadır.

⁶² Bir nüshası Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 94 numaradadır.

⁶³ Bir nüshası Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 1221/1 numaradadır.

⁶⁴ Bir nüshası Amasya Bayezid İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 183 numaradadır.

Felsefe alanında: Aynü'l-kudât Abdullâh b. Muhammed es-Suhreverdî (öl. 525/1131)'nin *Zübdetü'l-Hakâ'ik fî Keşfî'd-Dekâ'ik*⁶⁵; İslam hukuku (fıkıh) alanında: Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî (öl. 505/1111)'nin *el-Vecîz*'i⁶⁶; Hasan b. Hamza eş-Şîrazî (öl. 698/1299)'nin *Ferâ'idü'l-Fevâ'id li-Tahkiki Ma'âni'l-İsti'âre*'si⁶⁷ yanında ahlak alanında: Nasîreddîn Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (öl. 672/1274)'nin *Ahlâk-ı Nasîrî*'si⁶⁸ ve aynı zamanda bir ahlâkî öğüt kitabı da olan Keykâvus b. İskender b. Kebûs (öl. 462/1069)'ın *Kâbûs-nâme*⁶⁹ adlı eserleri kayda değerdir.

Mezhepler tarihi alanında: Ebû'l-Me'âlî İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (öl. 478/1085)'nin *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb*'i⁷⁰; rüyalar ve rüya tabirleri hakkında: İbrâhîm b. İsmâ'il el-Bekrî(666/1268'de sağ)'nin *el-Mu'teber fî İlmi't-Ta'bîr*'i⁷¹ ile menâkıb-nâmeler hakkında: Feridun b. Ahmed Sipahsâlâr(öl. 657/1258)'ın *Menâkıb-ı Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*⁷² adlı eserleri vardır. Son eser, Ahmed Avni Konuk tarafından *Hz. Mevlânâ'dan Görüp İşittiklerim* başlığı ile Türkçeye aktarılmıştır. Makalemizin ana konusu olan Hz. Mevlânâ'dan bahsetmesi de kayda değerdir.

Sonuç

Hz. Mevlânâ, Belh gibi çok önemli tarihî bir şehirde, ilim, kültür ve sanat bakımından hareketli bir bölgede ve özellikle Türk, Fars ve Araplar arasında defalarca el değiştirmiş, dolayısıyla bu üç milletin kültürel kodlarını bünyesinde barındıran bir merkezde dünyaya gelmiştir. Tarihî olarak oluşan bu kültürel yapı, bir taraftan önemli bir zenginlik olarak değerlendirilebilecekken diğer taraftan bölgede yetişen önemli ilim ve sanat adamlarının dil ve kimlikleri üzerinde tartışmalara neden olmuştur. Bu durum, çoğu zaman bölgeden yetişen bu büyük şahsiyetlerin etnik kimliği tartışmaları yanında ana dil meselesini de gündeme taşımıştır. Bu tartışmaların tarafı olan her millet de bu büyük şahsiyetleri sahiplenmek noktasında hiç de mütevazı değildirler.

⁶⁵ Bir nüshası Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi, 03 Gedik 17747 numaradadır.

⁶⁶ Bir nüshası Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi, 03 Gedik 17352 numaradadır.

⁶⁷ Bir nüshası Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi, 03 Gedik 17930 numaradadır.

⁶⁸ Bir nüshası Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi, 03 Gedik 18325 numaradadır.

⁶⁹ Bir nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 2143/1 numaradadır.

⁷⁰ Bir nüshası Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 61 Hk 224 numaradadır.

⁷¹ Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin Paşa Koleksiyonu, 34 Sü-Hü 273 numaradadır.

⁷² Bir nüshası Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi, 44 Dar 182 numaradadır.

Bununla birlikte, Hz. Mevlânâ'nın doğup büyüdüğü zaman dilimine baktığımızda, Farsça'nın kendi içerisindeki parçalanmaları büyük oranda aşığı ve Arap yarımadasından gelerek bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan Arapçaya karşı bir mücadeleye giriştiği bir dönemde olduğu görülmektedir. Türkçenin, bu iki hâkim dilin mücadele sahasına kuvvetli bir aktör olarak çıkabilmesi de henüz söz konusu değildir. Arapça özellikle ilim dilini, Farsça ise daha çok sanat ve edebiyat dilini domine ederek, bu üstü kapalı mücadeleye devam etmişlerdir. Ne var ki Farsça'nın ilim diline de oldukça müdahil olduğu, makalemizin son taraflarında, denizden katre misali ortaya koyduğumuz Farsça ilmî eserlere bakılarak da anlaşılabilir.

Evet Farsça, Arapçayı daha çok Arap yarımadasında tutarak, Arap yarımadasının doğu, kuzeydoğu ve kuzey bölgelerinde kendi hâkimiyetini kurmuş, bu bölgelerde siyasî iktidarlarını kuran devletleri kendine râm etmiştir. O dönemde kurulan birçok Türk devletinin Farsçayı resmî dil olarak kabul etmelerinde bu kuvvetli hâkimiyetin önemli etkisi vardır. Farsça bu yönüyle kendi coğrafyasını ve kendi iklimini oluşturmuştur.

Dolayısıyla ister Hz. Mevlânâ olsun, ister bölgeden yetişen diğer bilim ve sanat adamları olsun, bu coğrafya ve iklimin içerisinde çıkarak, muhataplarına başka bir dil ile hitap edebilmeleri mümkün değildir. Nitekim Hz. Mevlânâ'nın Türk, Fars veya Arap asıllı olduğu, ana dilinin Türkçe veya Farsçadan başka bir dil olduğu şeklindeki tartışmalar beyhûdedir. Çok önemli siyasî iktidar kurmuş devletlerin, padişahların ve devlet adamlarının bile Farsçayı bir yazı ve yazışma dili olarak öne çıkardıkları bir iklimde, Hz. Mevlânâ'dan bir dil bilinciyle Türkçe eserler beklemek sonuçsuz bir beklenti olacaktır. Hz. Mevlânâ, Türk asıllı olsa bile, o dönemde Türkçe yazabilmesi muhal görünmektedir. Buna mukabil Hz. Mevlânâ'nın o gün Farsça yazması son derece normaldir. Tıpkı bugün ilmî bir makaleyi İngilizce yazmamızın asla yadigarınmaması gibi.

Kaynakça

- Abrahimi, Mohammad Fawad. *İslam Medeniyetinin İki Şehri (Belh ve Konya) Üzerinde Mevlana'nın Etkilerinin İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Altun, Ara. "Gazneliler, Mimarı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Aşık Paşa. *Garib-nâme (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma)*. haz. Kemal Yavuz. 2 Cilt. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Aydın, Şadi. "Klasik Türk ve Fars Edebiyatı Münasebetlerine Umumi Bir Bakış". *Ekev Akademi Dergisi* 13/38 (Kış 2009), 177-196.
- Bayram, Mikail. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*. Konya: Köymen Yayınları,

2003.

- Cumbur, Müjgan. "Mevlana'nın Eserlerinde Türklük Bilinci". *Türk Yurdu Dergisi* 32/300 (Ağustos 2012), 18-26.
- Çağatay, Neşet. "Mevlânâ'nın Yazı Dili Niçin Farsça'dır". *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi* 67/ 185 (Ocak 1983), 37-45.
- Çavuşoğlu, Ali. "'Türk' Adı ve Mevlâna'daki Anlamları". *Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2007), 101-119.
- Erkin, Şafiqullah. *İslamlaşma Sürecinde Belh Şehri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Gibb, Elias John Wilkinson. *Osmanlı Şiir Tarihi A History Of Ottoman Poetry*. çev. Ali Çavuşoğlu. 5 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- İbn-i Bîbî. *El-Evâmîrü'l-Alâiye fi'l-Umûri'l-Alâiye (Selçuk nâme)*. haz. Mürsel Öztürk. 2 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İz, Fahir. *Büyük Türk Klasikleri*. XIV Cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1985.
- Kalpaklı, Mehmet. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Kartal, Ahmet. "Anadolu Selçuklu Devletinde Dil ve Edebiyat". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (Ekim 2008), 95-168.
- Köprülü, Mehmet Fuat. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1984.
- Levend, Ağah Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.
- Mahdi, Mohammad Yasir. "Türk İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri". *İSTEM* 9/18 (2011), 219-241.
- Mansuroğlu, Mecdut. "Mevlâna Celâleddin Rumi'de Türkçe Beyitler ve İbareler". *Türk Dili Belleten* 2 (Aralık 1954), 207-220.
- Merçil, Erdoğan. "Gazneliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/ 480-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Önder, Mehmet. "Mevlâna'nın Türkçesi". *Selçuk Üniversitesi 7. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-4 Mayıs 1993*. 27-34. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1994.
- Öngören, Reşat. "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özkan, Mustafa. *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.
- Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990.
- Safa, Zebîhullâh. *İran Edebiyat Tarihi*. çev. Hasan Almaz. 2 Cilt. Ankara: Nüsha Yayınları, 2002.
- Sultan Veled. *Divan-ı Türki-i Sultan Veled*. haz. Veled Çelebi İzbudak. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341/1923.
- Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri. haz. Mecdut Mansuroğlu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1958.

- Süleyman Nazîf. "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri". *Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası*. 3/63-32 (1918), 606-607.
- Sümer, Faruk. "Mehmed Bey, Karamanoğlu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/445-446. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Taneri, Aydın. "Hârizmşahlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/228-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997.
- Tosun, Necdet. "Osmanlı Döneminde Farsçadan Türkçeye Tercüme Edilen Bazı Mühim Tasavvufî Eserler". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*. 20/20 (Ekim 2019), 229-266.
- Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Usta, Aydın. "Sâmânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/64-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yaltkaya, Mehmed Şerefeddin. "Mevlânâ'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler". *Türkiyat Mecmuası*. 4/0 (1934) 111-168.
- Yazıcı, Tahsin, "Belh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/410-411. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yazıcı, Tahsin, "Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/220-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldız, Alim. "Süleyman Nazîf'e Göre İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8/1, (2004), 159-202.

